

Iskaz

Dioničarska Podvigradska tvornica glinene robe
 d.d., Izjavio hoću su proglašeno li poslovno izvješće
 i godišnjice računa za 31. 12. 1928., a hoću su utvrditi
 a priista jeziva a Vardolim. poslovna d. l. o. 1929.
 a dioničarim pristojama, dioničarima na ovaj:

Redni broj	Ime dioničara	Broj dionica	Procent
1.	Jurij Čatlenger	kom 10	10%
2.	Jurij Lončan	" 5	5%
3.	Marko Čatlenger	" 5	5%
4.	Stano Čatlenger	" 3	3%
5.	Ing. Rajmunt Pantar	" 10	10%
6.	Marko Barac	" 10	10%
7.	Stanko Čatlenger	" 17	17%
Ukupno		kom 60	60%
gornji poduzetnik na ne postojati.			

Iskaz dioničara novigradske tvornice glinene robe d.d. iz 1928. godine.
 (Hrvatski državni arhiv, Savska financijska direkcija, III, Kut. 224, br. 22398-1942. Pravila su odobrena pod br. 2582 1922. (R 94/1922.))

Dr. sc. Mira KOLAR - DIMITRIJEVIĆ

Sveučilišna prof. u mirovini, Zagreb

PODRAVSKE CIGLANE DO 1945. GODINE S POSEBNIM OSVRTOM NA NOVIGRADSKU CIGLANU

Dvadeseto stoljeće je doba izgradnje kuća s ciglama i crijepovima koje zamjenjuju stare kuće građene loše od drva i zemlje u vremenu kada je ponestalo dobre i kvalitetne hrastovine. Bila je to prava revolucija u građevinarstvu i velik broj ljudi bavi se građenjem kuća, naučivši posao na velikim građevinama u Zagrebu koje se grade u to vrijeme. Podravske ciglane izrađivale su ciglu i crijep od ilovače. Cigla podravskih ciglana nije bila najkvalitetnija radi kisele zemlje, ali je bila jeftina zbog sezonske radne snage i blizine korisnika. Život u zidanim kućama bio je zdraviji, iako se je gradilo zbog siromaštva obično još uvijek po krajiškom uzoru s uskom frontom prema ulici. U radu se posebna pažnja posvećuje Novigradskoj tvornici glinene robe d.d.

1.

Gotovo svi krajevi sjeverne Hrvatske imali su zemlju pogodnu za izradu cigle i crijepa. No nisu svi koristili istu zemlju. Neki su koristili tzv. mrtvu žutu zemlju, drugi čistu ilovaču, treći ilovaču s malom primjesom pijeska, četvrti crvenu zemlju s plavo-sivom ili žuto-crvenom ilovačom, a neki i glinu. Najbolja zemlja za izradu cigle smatrala se ilovača s malom primjesom pijeska te čista ilovača a za izradu crijepa glina. Međutim u Podravini ilovača je sadržavala dosta pijeska, pa su se takve cigle lagano drobile i osim toga s vremenom su izlučivale sadru, odnosno vlažile su. U svakom slučaju Bedekovčina je imala kvalitetniju sirovinu, a jednako tako i područje Siska te u Cerju Tužnom i Turčinu kod Varaždina te u Začretju kod Zaboka i Vinkovci, pa se tamo i razvila snažnija i brojnija ciglarska industrija u odnosu na Podravinu.¹ Međutim siromaštvo ljudi da nabavljaju kvalitetniju ciglu prisilila je podravsko stanovništvo da se zadovolji domaćim ciglom i crijepom, koje su mogli do svojih kuća dopreмати vlastitim kolima u koja su bila upregnuti konji.

No u Podravini nije bilo većeg izbora u 19. i 20. stoljeću. Zbog nestašice hrastovine i građevnog drva uopće moralo se prići izradi kuća od cigle. Močvarno

¹ Milivoje SAVIĆ, *Naša industrija i zanati. Njihove osnovice, stanje, odnosi, važnost, putevi prošlosti i budućnost. III. dio, Sarajevo, 1923, str. 11-19.*

područje Podravine prije regulacije Drave činilo je život u podravskoj ravnici nezdravim. Stoga se želja za boljom gradnjom pojavila davno i prvo se je koristio kamen za gradnju, ali je prevladavala gradnja kombinacije kamena, drva i zemlje. Od takvog materijala su građeni i neki kastrumi odnosno tvrđave kao što je kaštel u Rasinji i Ludbregu ali i koprivnička utvrda koju su razarali ne samo ljudi već i vrijeme i voda. Dužeg trajanja je bila samo hrastovina no nje je bilo sve manje, a bila je tražena i za izvoz. Mnoge hrastove šume su otplovile Dravom do Osijeka i onda dalje do Srednje Europe. Sve je prisutnija potreba da se nađe zamjena za drvo kod gradnje kuća, palisada i bedema.

Vatra je tijekom Osmanskih osvajanja pretvorila čitavu Slavoniju i gotovo čitav ostatak Hrvatske u pustoš i spaljenu zemlju. No požara je bilo vrlo mnogo i tijekom ranog novog vijeka, jer se gradilo slabo i na brzinu od drveta omazanog blatom i pobijeljenog vapnom, a kuće su se često prekrivale slamom ili kukuru-zovinom, odnosno trstikom. Ta se gradnja održala u nekim zaseocima a osobito u vinogradima do u 20. stoljeće, jer taj građevni materijal nije trebalo kupovati već ga samo prikupiti u prirodi i obraditi. Samo imućniji ljudi imali su kuće prekrivene hrastovim daščicama. Ovakve gradnje morale su se svakih nekoliko godina obnavljati, a bile su izložene i požarima. Ti su požari imali katastrofalne razmjere jer su zahvaćali čitave kvartove, a ponekad su se širili vjetrom.

Tako je izgorio gotovo cijeli Varaždin 1582. g., da bi ponovno gorio 1592., 1646., 1648., i ponovno 1665. g. Veliki požar 1776. bio je razlog da se sjedište Varaždinske krajine premjesti u Koprivnicu pa u Bjelovar, a isto tako dovodi do izmjestaanja Hrvatske dvorske kancelarije i Kameralne škole u Zagreb. No gorjeli su i drugi gradovi. U požaru Križevaca 1597. izgorjela je trećina grada pa i palisade na križevačkoj utvrdi, čime je oslabljena obrambena snaga tog grada, pa se s Križevcima više nije računalo kao s jakom obrambenom utvrdom. Križevci su gorjeli i 1613. i 1684. g.²

Osobito malo podataka ima o požarima na selima. Zna se da su požari u Torčecu potaknuli izgradnju koševa za kukuruz na drugoj strani ulice da bi bila očuvana hrana ako već izgori kuća.³

O požarima u našim krajevima nije se mnogo pisalo, premda su oni uništavali vrijedna zdanja i baštinu i tijekom 19. st. Nije bilo novina pa je požar bio nevolja onih koje je zadesio. Tako je poznato da su izgorjeli gotovo svi originalni rukopisi Ferde Rusana u požaru Virja 22. ožujka 1878. g. Bio je to snažan razlog osnivanja Dobrovoljnog vatrogasnog društva u tom tada najvećem selu u Hrvatskoj, a takva su društva osnivana i drugdje.

Požari su imali različite uzroke. Tako je u Koprivnici 1559. veliki požar podmet-

2 H. PETRIĆ, *Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. st.*, disertacija, Zagreb 2008., str.522.

3 V. PERŠIĆ KOVAČ, *Tradicijiski život i običaji Torčeca, Povijest Torčeca*, Torčec 2000., str. 146.

nuo neki prebjeg iz Osmanskog carstva.⁴ Koprivnica je stradala požarom i 1700. godine i za podmetanje požara bile su optužene četiri žene ali su oslobođene jer nisu priznale krivnju.⁵ Da je Koprivnica bila ugrožena od čestih požara potvrđuje i kapela sv. Florijana, sveca koji je štitio od vatre. I u koprivničkoj župnoj crkvi sv. Nikole podignut je oltar sv. Florijana, koji se prvi puta spominje 1680. g.⁶ Koprivnica kao i sva mjesta Podravine nisu imala vodovod osobito požar, razbuktao vjetrom teško mogao gasiti. Prve pumpe za gašenje požara počele su se nabavljati tek u 20. stoljeću a dobrovoljna vatrogasna društva bile su najuglednija društva u mnogim mjestima pa tako i u Koprivnici⁷, Virju, Đurđevcu i drugdje.

Zanimljivo je, da požari nisu jenjavali nakon prestanka osmanskih upada, pa se može pretpostaviti da su im uzroci bili vrlo raznoliki: od nepažnje prilikom gašenja vatre, onečišćenja dimnjaka, pa do namjernog paljenja iz zlobe ili izvlačenja osigurnine. Požarom se obično vlasnik kuće od imućnog građanina pretvarao u prosjaka, koji je onda morao živjeti od prošnja, jer je izuzetno rijetko da u pomoć uskaču državne vlasti zbog vrlo ograničenog autonomnog proračuna, a pomoć sugrađana bila je obično nedovoljna da nadoknadi izgubljeno. U dokapitalističko vrijeme ponekad je kralj opraštao od poreza gradove koji su bili oštećeni požarom, a često je darivao oštećene od požara ili potresa izvjesnom svotom novca. Pomoć su davali i veleposjednici koji su vodili brigu o svojim kmetovima. Kredit na zemlju kod banaka nije postojao do 1892. g., a pozajmljivanje novca kod crkve bila je vrlo rizično. Čuvanje doma od požara postao je prvi zadatak očuvanja nekretnina u duljem vremenu a dvorci građeni od kamena i vojne zgrade građene od cigle ukazali su da postoje mogućnosti dugog trajanja zgrada. Stoga su mnogi gradovi među pravim pravilima izradili pravilnike o čišćenju dimnjaka i uveli noćobdije koji su obilazili grad i pazili da negdje nije izbila vatra. Sela su dakako i dalje bila prepuštena sama sebi, i požari - od kojih mnogi nisu ni zabilježeni u kronikama ili dokumentima - bili su prava katastrofa za čitave obitelji, jer je sva pokretna imovina postala plijen vatre, koja često nije pošteđjela ni članove obitelji, jer je obično izbijala noću kada su ukućani spavali.

S vremenom su požari bili sve rjeđi, ali su i tijekom Prvoga i Drugoga svjetskog rata pretvarali mnoge vrijedne zgrade u pepeo i zgarišta, usprkos naporu ljudi da grade bolje i trajnije te da drvo i slamu zamijene trajnijim i slabije gorivim crijepom i ciglom. No i danas se mogu još naći drvene kuće i gospodarske zgrade, ali uglavnom samo po zaseocima i po obroncima Bilogore ali sve manje, a gra-

4 Rudolf HORVAT, Koprivničke listine XVI. vijeka, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, XVI, Zagreb 1914., str. 281-282.

5 Hrvoje PETRIĆ, *Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, disertacija, Zagreb 2008., str. 515.

6 H. PETRIĆ, *Varaždinski generalat*, str. 520.

7 Dražen ERNEČIĆ, Dobrovoljno vatrogasno društvo u Koprivnici.; Marin MATIŠČIN, Dobrovoljno vatrogasno društvo u Virju itd.

diteljske tehnike su silno napredovale te se danas gradi kombinacijom cementa i cigle te upotrebom željeza.

2.

Napor ljudi da koriste bolje, slabije gorive materijale bio je dugotrajni proces. Zna se da je prvi krov pokriven kamenim pločicama dobio Varaždin 1671. i to na isusovačkoj rezidenciji.⁸ No te su ploče bile skupe pa ih imamo na malom broju zgrada.

Pravo otkriće bila je gradnja poljskih ciglana gdje se cigla izrađivala od in loco zatečene ilovače i onda sušila na suncu. Najstarija ciglana je radila u Varaždinu već početkom 18. stoljeća. Godine 1795. ovaj grad izrađuje poseban plan za izgradnju ciglane pa se gradi čak i stan za ciglarskog majstora.⁹ Od cigle su se gradile javne zgrade i crkve.

U Podravini su se počele graditi od cigle prvo crkve i vojne zgrade, ali onda se kultura gradnje ciglom proširila i na druge zgrade. Plemički Dvorci u Ludbregu, Martijancu, Rasinji i Malom Bukovcu bili su građeni od cigle već u 18. stoljeću. Nije to bila baš kvalitetna cigla jer su cigle rađene od zemlje iz okolice, ali je taj materijal ipak sačuvao mnoge od tih dvoraca do današnjeg dana. S vremenom se naučilo razlikovati koja je zemlja kvalitetnija pa su se na mjestu pronalaska gline ili adekvatne ilovače počinju podizati i prve ciglane, crepar i redur.

No podravske ciglane zbog slabe prometne komunikacije. Glina u Podravini je dosta dobre kvalitete što potvrđuje i brojni lončarski majstori i lončarski ceh u Koprivnici, ali je zanimljivo da je umijeće pravljenja cigle iz vremena Rimljana zaboravljeno, pa je 18. stoljeće značilo obnavljanje ove proizvodnja koja je u 19. i 20. stoljeću uzela veliki zamah o čemu svjedoče brojne iskopane i nezatrpane jame preostale od vađenja zemlje u blizini ciglana.

U Podravini, tj. u kotarevima Ludbreg, Koprivnica i Đurđevac radilo je od 19. do kraja 20. stoljeća desetak ciglana koje su 1939. proizvele oko pet milijuna cigala.¹⁰

3.

Ciglane u ludbreškom kotaru.

Ludbreški kotar je prvi imao veći broj ciglana koje su podigli veleposjednici u nastojanju da postanu predvodnici industrijalizacije a i za vlastite potrebe jer posjedi ludbreškog kotara bili su veleposjedi kod kojih su njihovi vlasnici nastojali

8 Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Varaždin 1993., str. 182.

9 Mirela SLUKAN-ALTIĆ, *Atlas gradova - Varaždin*, sv. 5, Varaždin 2009., rukois str. 122.

10 Dragutin FELETAR, *Podravina*, Koprivnica 1973., 215.

graditi što više i što bolje.

Sačuvana nam je dokumentacija kako je građen od opeke barokni dvor Batt-hyany u Ludbregu pri čemu je nova kapela u dvorcu bila prekrivena šindrom ali su glavne zgrade, pa i žitnica bile prekrivene crijepom.¹¹ Vjerojatno se je cigla izrađivala u poljskim ciglanama. Početkom 19. stoljeća pokrivanje krovova šindrom kod crkava i kurija nestaje, ali se zadržava kod seljačkih kuća koje se dugo prekrivaju slamom ili kukuruzovinom.

Bolju zidanu gradnju i pokrivanje krovova crijepom bila je i posljedica seljačke bune 1755. kada su izgorjele mnoge zgrade u ludbreškoj Podravini a opasnost od spaljivanja prijetila je i dobrima Bathyanyja u Ludbregu i dobrima obitelji Drašković koji su vjerojatno 1755. dovršili gradnju dvorca u Velikom Bukovcu u kojem je izvršena restauracija Križevačke županije 1762. g. Za zidanje dvoraca i baroknih crkava zovu se uglavnom strani majstori, koji su često i vrlo skupi. Čini se da su dobru gradnju poticali u drugoj polovici 18. st. Patačićevi, čija palača u Varaždinu je primjer dobre i solidne gradnje.¹² Poznato je da su knezovi Batt-hyányji imali u Ludbregu omanju ciglanu, a nešto veća parna ciglana radila je početkom 20. st. i u Velikom Bukovcu. I u Podravskoj Kapeli spominje se 1910. parna ciglana Hinka Friedfelda.¹³

Međutim agonija veleposjeda je započela 1848. i produžile se cijelu drugu polovicu 19. stoljeća dovela je do toga da je u međuratnom razdoblju na ovom području radila samo ciglana Đure Kerstnera u predjelu zvanom Storjak. Intenzivna gradnja Ludbrega nakon što su Ludbrežani agrarnom reformom dobili parcele na kojima su mogli podići svoje obiteljske kuće dovele su do intenzivnog rada ove ciglane budući da Ludbreg nije mogao dopreмати ciglu izvana jer nije bio povezan željeznicom do 1937 g.¹⁴ "Tvornica crijepa i glinene robe" proradila je 1917. g. Bilo je to obiteljsko poduzeće obitelji Kerstner i sin Đure Zvonimir Kerstner naziva ju 1920. g. "Ludbrežanka". Međutim ova moderna ciglana imala je preveliki kapacitet za lokalno stanovništvo, te je Kerstner razvio prodaju i po Zagorju, a davao je crijep i na kredit.¹⁵ Ciglana "Ludbrežanka" bila je najveći izvanpoljoprivredni pogon Ludbrega i njena je vrijednost procijenjena 1937. na 704.860 dinara, vrijednost strojeva na 40.000 dinara, ali je vrijednost robe na skladištu procijenjena na 319.200 dinara što ukazuje na poteškoće oko plasmana ciglarske robe.

Niske nadnice ciglarskih radnika pokrenule su te radnike nakon proglašenja Banovine Hrvatske kada je Banska uprava izjavila da će se staviti u zaštitu poljo-

11 Barokna obnova Ludbreškog kraja. Graditeljstvo. U: *Ludbreg*, Ludbreg 1984., str. 155-156.

12 "Barokna obnova Ludbreškog kraja", U: *Ludbreg*, Ludbreg 1984., str.161.

13 Igor KARAMAN, Privredni razvitak mjesta i okoline Ludbrega 18348-1914. *Ludbreg*, Ludbreg 1984., str. 252.

14 Božidar ĐUD, Povijest željeznica u Podravini, *Podravski zbornik 2008.*, 139.

15 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne prilike ludbreškom kotaru, N. dj., str. 273.

privrednih i sezonskih radnika koji su bili najeksploatiraniji radnici u Hrvatskoj. To se nastavilo i u 1941. pa se je spor ciglarskih radnika s poslodavcem Kerstnerom protegnuo kroz 1941., a Josip Štajcar kao predstavnik Hrvatskog radničkog saveza pokušao je pokazati kako Hrvatski seljački savez stoji na strani radnika. Nakon neuspjelog postupka pomirenja spor kod Radnog suda u Varaždinu završen je 21. listopada 1941. kada je poslodavac Kerstner izjavio da može pristati da oženjenim radnicima, koji rade dulje od deset godina, plaća samo sedam kuna na sat, jer da ne može plaćati kao moderne ciglane kod kojih je znatan dio procesa automatiziran i racionaliziran kao što je to bio u ono vrijeme slučaj kod ciglane Bohn u Bedekovčini.¹⁶ Ciglana u Ludbregu je poslije nacionalizacije 1948. preimenovana u Narodnu ciglanu "Antun Blažić" te nam je sačuvan opis rada ove ciglane do 1968. kada je ciglana izgorjela u katastrofalnom požaru.¹⁷

4.

Ciglane u Koprivnici i koprivničkom kotaru.

Koprivnica je bila slobodni i kraljevski grad, ali zanimljivo je da nema ceha opekara ili ciglara što znači da su se građanske kuće usprkos opasnosti od požara dugo gradile od drva i pokrivala slamom.

Međutim Koprivnica je bila i vojnički grad i vojska je sobom donosila i umijeće pravljenja cigle. Ciglom je pregrađena i dograđena župna crkva sv. Nikole i njezin zvonik a i franjevačka crkva i samostan u 17. stoljeću građen je ciglom pa se može ustvrditi da je Koprivnica tada imala poljsku ciglanu, a na to upućuje i naziv ulice Ciglenica.¹⁸ Posve je sigurno da je u Koprivnici već 1834. postojala još nezgotovljena "hiža ciglarska", kao i "štigel ciglarski, peč sa šest oblukih sa črepom pokriva", koja je dugo desetljeća opskrbljivala graditelje ciglom.¹⁹ Ova je ciglana bila najprofitabilnije gradsko poduzeće Koprivnice i često je davana u zakup, a zahvaljujući pogodnostima koje je davao grad u obliku svoje cigle privučene su na ovo područje i velike tvornice kao što je tvornica umjetnog gnojiva "Danica" 1906. g. Nakon što je Koprivnica spojena željeznicom i s Mađarskom i Zagrebom 1870. g. pojačalo se kretanje ljudi o kojih mnogi i ostaju na ovom području,, pa se počelo intenzivno graditi zidane kuće a i tvornice. Ciglana uspješno radi do Drugog svjetskog rada.

16 HDA, Radnička komora, kut. 664/3 - 12597 od 4. XI. 1941.

17 Dragutin NOVAK, Privredni razvoj općine Ludbreg od 1945. do 1980. godine, Monografija Ludbreg, Ludbreg 1984., str. 387-388. Do 1954. glina se je kopala ručno i prevozila guranjem do mjesta gdje se je sušila na otvorenom prostoru. Tek 1954. počinje se modernizacijom te je proširena kružna peč i nabavljeni strojevi, te je 1965. proizvedeno četiri milijune cigle i 800.000 komada crjepova. Pogon se djelomično obnavlja i djeluje u okviru sesvetskog poduzeća "Prigorka", zapošljavajući 65 zaposlenih.

18 Leander BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, Koprivnica 1978, 133-134.

19 Dragutin FELETAR, *Podravina*, Koprivnica 1973., str. 163.

Potreba za ciglom bila je velika, i 1888. g. je novu ciglanu podigao veleposjednik Antun Toplak na cesti prema Novigradu. Poslije ovog došljaka iz Bjelovara, rad je nastavio njegov sin Ljudevit, umirovljeni kapetan, a poslije njega sin Ljudevitovog brata Aleksandera Stanko Toplak. Stanko je umro 1938. pa su ovu ciglanu uzeli u zakup braća Krčmar, gostioničari, koji su onda postali i njeni vlasnici.

Obje te ciglane ležale su na južnom dijelu Koprivnice i u jednoj od najžešćih bitaka Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj polovicom 1944. bile su ograđene električnom žicom i bunkerima kako bi spriječili ulazak partizana u grad. Cijelo je područje bilo i minirano, a na manje od dvadeset metara od bodljikavih žica bilo je zabranjeno i kretanje. Napad na Koprivnicu započeo je 13. listopada 1944. pred ponoć tisuće i tisuće granata počelo je padati na grad. Napad su započele partizanske brigade Braća Radić i Matija Gubec, a ova prva je napadala prema ciglani. Ustaše na čelu s Rafaelom Bobanom pružili su neočekivano veliki otpor te su partizanske snage bez tenkova bile zatečene mitraljeskom paljbom. Borbe su trajale čitav slijedeći dan, i ojačana novim borcima Sedma partizanska divizija je ponovno navalila a štab Desetog korpusa ja ustrajao na napadu iako su partizani bili mitraljirani i iz ustaških zrakoplova. Žestoke borbe su se vodile i noću od subote na nedjelju 14/15. listopada. Ustaše su reflektorima osvjetljavale i teren oko novigradske mitnice. Dio brigade Braće Radić zauzeo je 15. listopada oko devet sati ciglanu i ustaše su odbačene do potoka Koprivnice a partizani su zauzeli prve kuće u gradu, ali su ustaše snažnim protujurišem uz pomoć dva zrakoplova vratili partizane natrag, i 16. listopada štab Desetog korpusa je naredio definitivno povlačenje kako ne bi palo još više ljudi. Prema približnim procjenama ustaša partizani su ostali bez 600 boraca koji više nisu bili za borbu, ali su mnogi ranjenici pa i mrtvi izvučeni od partizana i odvezeni prema Novigradu Podravskom i Virju. Ustaše su pronašle 124 mrtva partizana ali su i oni imali 42 poginula i 76 ranjenih.²⁰ Još dugo poslije rata ljudi su zaobilazili područje ciglane bojeći se nazaga na minu, pa je to zapravo postalo područje užasa i noćnih mora onih kojima su ovdje stradali rođaci i poznanici.

Ciglana u Novigradu podravskom

Jedna od najvećih ciglana Podravine bila je ciglana u Novigradu Podravskom osnovana pod imenom "Novigradska ciglana glinene robe d.d." Na osnivačkoj skupštini 23. siječnja 1922. odobrena su Pravila iz kojih se vidi da je temeljna glavnica iznosila svega 60 dionica po 2000 kruna, dakle ukupno 120.000 kruna

²⁰ Zvonimir DESPOT, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine 1941.-1948.*, Zagreb - Slavonski Brod, 2007., 169-172.

s time da su se zaključci mogli donositi sa 55 % prisutnih glasova.²¹ G. 1923. dionička glavica je zamjenom krune u dinar u omjeru 4:1 iznosila 30.000 dinara. Prema čl. 35 Pravila dobitak društva činio je čisti dohodak koji se pokazuje nakon odbitka svih troškova. U troškove su se uračunavali i izdaci za članove Ravnateljškog vijeća dakle Jurja Ettingera, ing. Raimunda Fantonia²² i Mirka Barca koji su svi tada živjeli u Zagrebu i bili i članovi Hrvatskog općeg vjeresijskog zavoda koji je stajao iza svih Ettingerovih poduzeća u Podravini. U troškove se je ubrajala i nagrada nadzornom odboru, naknada članovima ravnateljstva za posebna poslovanja, troškovi za činovnike i namještenike tj. mirovina i numeraciju.

Zahvaljujući očuvanim materijalima - što je prava rijetkost za podravske tvornice čije arhive su većinom uništene - u detalje se može analizirati rad ove ciglane u kontinuitetu od 1922. pa do 1945 g. Za gradnju ciglane dioničari su se zadužili kod Hrvatskog vjeresijskog zavoda u Ilici 21. Glavni dioničari su uvijek isti: Ettingerovi (Juraj st., Mirko i Juraj ml.), ing. Raimund Fantoni te zagrebački trgovac, rodom iz Šemovca Mirko Barac.²³ Ciglanom je upravljao Mirko Ettinger a on je vodio s članovima obitelji i novigradski i koprivnički mlin. Ciglana je mogla izrađivati milijun cigala godišnje.

Iz sačuvanih izvještaja na redovnim glavnim skupštinama možemo točno rekonstruirati poslovanje ove ciglane.²⁴ Na prvoj glavnoj skupštini 15. siječnja 1923. od 60 dionica 30 je donio ing. Rajmund Fantoni koji je bio i predsjednik dioničkog društva. Juraj Ettinger je imao svega 10 dionica a isto toliko je imao i Hrvatski opći vjeresijski zavod iz Zagreba kojemu je bio na čelu. Juraj Smoljan i Milan Wonderka, bankovni prokurista Hrvatskog općeg vjeresijskog zavoda imali su svaki po pet dionica. Na prvoj godišnjoj skupštini ing. Rajmiund Fantoni kao predsjednik ravnateljstva podnio je izvještaj da je usprkos znatnih teškoća poduzeće postiglo zadovoljavajući uspjeh. Izražava negodovanje zbog visoke željezničke tarife koja je onemogućila izvoz cigle u druge krajeve pa je vrijednost prodaje bila jedva nešto veća od proizvodnih troškova. Nadzorni odbor u kojem su bili Gustav Barac, ing. Fantoni, Karlo Zloch i Josip Smoljan odobrila je završni račun ali dividende nisu dijeljene.

Iz zapisnika Druge glavne skupštine 11. ožujka 1924. vidi se da je predsjednik

21 Hrvatski državni arhiv, Savska financijska direkcija, III, Kut. 224, br. 22398-1942. Pravila su odobrena pod br. 2582 1922. (R 94/1922.)

22 Raimund Fantoni ing. strojarstva (Virje, 7. X. 1881. - Zagreb, 23. IX. 1968) diplomirao je na Visokoj tehničkoj školi u Beču i bio je redovni profesor Poljoprivredno-šumarskog fakulteta od 1920., odnosno od 1931. honorarni nastavnik na Fakultetu Strojarstva i brodogradnje. Rad u ravnateljstvu novigradske ciglane vjerojatno je napustio zbog preopterećenosti jer je bio član mnogih komisija koje su davale dozvole za rad tvornica.

23 Državni arhiv u Zagrebu, registar dioničkih poduzeća, knjiga X, str. 30. ; Compass, Financielles Jahrbuch, LXIV, 1931 godinu, str. 551.

24 Državni arhiv u Zagrebu, Zbirka isprava 11/1922. Sazivi skupština objavljeni su u *Narodnim novinama*.

još uvijek ing. Fantoni i da zapisnik vodi Ivan Grčević, bankarski činovnik koji postaje i vlasnik pet dionica. Prezentirano je svega 50 dionica. Zbog skupoće kredita nakon što je Narodna banka kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca otežala davanje kredita manjim bankama, ing. Fantoni izvještava da su u 1923. jedva pokriveni režijski troškovi i da veliki dug podignut za gradnju ciglane svojim kamatama opterećuje poslovanje, te je ciglana već u lipnju 1924. obustavila rad na kraće vrijeme a radnici otpušteni.

Na Trećoj glavnoj skupštini 8. ožujka 1925. predloženo je svega 32 dionice od čega je Juraj Ettinger u ime Hrvatskog općeg vjeresijskog zavoda podnio 16 dionica. Izvještaj je podnio zagrebački trgovac August Barac, brat Mirka iz Šemovca, koji je imao šest dionica i on je rekao: "*Zlo vrijeme t.j. kišovito, koje je vladalo skoro cijelo ljeto nije nam omogućilo bezštetnu produkciju naših produkata, a i ono što se je tekom mukom izradilo nijesmo uspjeli da prodamo tako, da nam je na jednoj strani ostala dosta velika neprodana zaliha robe, a na drugoj strani dug, na koji smo imali plaćati dosta velike kamate.*" Loši rezultati ponukali su već 1925. ing. Fantonyja da zajedno s Mirkom Barcem i Jurjom Ettingerom bude član ravnateljstva ali očito mu dionice novigradske ciglane nisu previše pouzdane te ih nastoji imati što manje.

Iz zapisnika Četvrte glavne skupštine 29. ožujka 1926. vidi se da se je u 1925. ušlo s velikim nadama, te se proizvodnja intenzivirala i veliko je iznenađenje doživjela uprava vidjevši da građevna djelatnost "*..u našoj okolici nije bila skoro nikakva*", te se moralo podavati uz niske cijene. Situacija se dakle nije poboljšala ni u ovoj godini i godina je završila s velikom količinom neprodane robe. Pored toga orkan je u ljetu te godine srušio jednu sušionicu cigle i uništio nekoliko tisuća komada cigle, i zato se usprkos dobitku od 3.225 iz 1924. g. 1925. završava gubitkom od 5.196 dinara.

Iz zapisnika skupštine 11. ožujka 1927. vidi se da je deficit narastao na 17.988 dinara, što je bilo vrlo opasno jer se manjak približio polovici dioničke glavnice što je bilo preduvjet za stečaj. Na toj je skupštini koja je održana u Hrvatskom općem vjeresijskom zavodu u Jurišićevoj ulici br. 6 položeno 45 dionica od 60 i to Juraj Ettinger i J. Smoljan iskazali su svaki po deset, ali zapravo se radi o 20 dionica u vlasništvu obitelji Ettinger. Osim njih Antun Papeš i Ivan Grčević imali su svaki po sedam dionica. Iz zapisnika se vidi da u 1926. ciglana nije radila ali se uspjelo prodati dvije trećine zaliha i time zaraditi na robi 15.696 dinara. Međutim gubitak se u toj godini povećao za čak 12.000 dinara, jer trebalo je platiti općinski namet u iznosu od 12.000 dinara. Svota primljena od prodane robe upotrijebljena je uglavnom za otplatu duga. Hrvatski opći vjeresijski zavod d.d. otvorio je i d.d. za izradbu i promet građevnog materijala nadajući se da će proširenjem asortimana učiniti Novigradsku ciglanu glavnim prodajnim mjestom građevnog materijala, kakav je npr. u Koprivnici bio vrlo agilni Svetozar Kovačević.

U Središnjem odboru ciglane nalazi se još uvijek Gustav Barac.

Stanje u kojem se zatekla ciglana prisilili su upravu na ovu reorganizaciju rada i tijekom 1927. uspjelo je rasprodati zalihe i otplatiti gotovo cijeli dug Hrvatskom općem vjeresijskom zavodu. U doba građevne sezone ciglana je ponovno radila punim kapacitetom kako je iskazano na Šestoj glavno godišnjoj skupštini 17. veljače 1928. g.

Iz zapisnika glavne godišnje skupštine 21. veljače 1929. vidi se da je 1928. ponovno došlo do zastoja u prodaji uslijed velike konkurencije iako je i te godine dio produkcije plasiran u Zagrebu građevinskim tvrtkama. Osim toga pojavili su se izvanredni troškovi, kao što je popravak visokog dimnjaka za 2.416 dinara. Iz zapisnika skupštine se vidi da su glavni vjerovnici bili još uvijek Hrvatski opći vjeresijski zavod (7.100 dinara), ali i Josip Tropšek koji je u proizvodnju uložio, kao akordant za izradu cigle 108.239 dinara, a ciglana je ostala dužna i Ugljeniku Imovne općine Đurđevac u Glogovcu od 8.500 dinara. Očito su Ettingeri počeli prelijevati iz šupljeg u prazno, koristeći svoj položaj uglednih industrijalaca i banakaraca u Podravini i Zagrebu. Dakle na početku šestosiječanjske diktature ciglana je imala dug od 123.839 din. No političko stanje je iskorišteno za praznjenje skladišta i za sanaciju tvrtke.

Na osmoj godišnjoj skupštini 21. veljače 1930. g. položeno je 43 dionice i Juraj i Mirko Ettinger su dioničari s najvećim brojem dionica, jer ing. Rajmund Fantoni i Mirko Barac imaju svaki po deset dionica, a Juraj Smoljan tri. Roba sa skladišta bila je tijekom 1929. sva rasprodana jer je velika svjetska kriza aktivirala bijeg financijskog kapitala iz nesigurnih banaka u građevinarstvo, te se gradilo više nego ikada od osnutka ciglane. U 1929. prodano je robe za 357.971 din., a načinjeno je 825.000 komada cigle. Tisuću komada cigle prodavalo se po 200 dinara. Lijepa zarada u vremenu kada se je svjetska kriza već počela prelijevati u našu zemlju, zaustavljajući rad svih tvornica osim tekstilnih.

Iz zapisnika 13. veljače 1931. vidi se da je došlo do zastoja u prodaji jer je kriza zahvatila i građevinarstvo. Novac izvučen iz banaka bio je uglavnom potrošen i građevinarski poslovi stoje. Tijekom 1930. prodano je ipak ciglarske robe za 210.661 dinar, ali je čista dobit iznosila samo 16.770 dinara jer je akordantima isplaćeno 158.940 dinara, čime se pokušao namiriti Tropšek.²⁵ Na skladištu je u veljači ostalo robe za 60.000 dinara. Osim toga trebalo je kupiti novo zemljište za vađenje cigle te je za tu kupnju utrošeno 10.000 dinara. Nabavljeni su i novi strojevi u vrijednosti od 22.500 dinara, a istovremeno je otpisano 10 % vrijednosti strojeva i polovina vrijednosti nekretnina. Zanimljivo je da ciglana nema stalnih činovnika već sve poslove obavljaju članovi ravnateljstva, odnosno

²⁵ Osim toga za ugljen je u 1930. potrošeno 67.272 dinara, popravak strojeva i ceste iznosio je 2.146 dinara, a za vozarinu je plaćeno 6.481 dinar, jer se prijevoz cigle obavljao ili kamionima a najčešće običnom konjskim podvozom budući da ciglana nije imala priključak na željezničku prugu.

honorarci na koje se ne plaćaju nikakvi prinosi. Vjerojatno su Ettingerovi kao i većina velikih industrijalaca onog doba izrađivali dvostruku bilancu. Jednu tajnu koja je pokazivala da ciglana donosi posve pristojnu zaradu svojim vlasnicima i drugu javnu koja je uvijek iskazuje gubitak kako bi se izbjeglo plaćanje poreza na dobit. Time je ponajviše štetovala država, ali i općina koja zbog negativne bilance nije ništa dobivala. Ciglana je i dalje obiteljsko poduzeće. Ettingerovi (Juraj st. i Mirko su sada vlasnici trećine dioničkog kapitala), a u ravnateljstvo su izabrani na godišnjoj skupštini na tri godine prof. ing. Rajmund Fantoni, Juraj Ettinger st. i Mirko Barac. U nadzornom odboru bili su Karlo Zloch, dr. Gustav Barac i Josip Smoljan.

G. 1932. loše poslovanje nije se moglo prikriti. Velika svjetska kriza osjetila se 1931. kada dolazi do sloma Prve hrvatske štedionice i kada postaju imobilne mnoge privatne štedionice i banke. Na glavnoj skupštini 20. travnja 1932. ing. Rajmund Fantoni je rekao: *"Minula godina može se obilježiti kao godina najslabije konjunktive od kako naše društvo postoji. Sveopća kriza, koja je zahvatila cijeli svijet, nije niti nas pošteđila. Naše seljaštvo s kojim mi stojimo u pogledu naših artikala u kontaktu, padom cijena njihovih agrarnih produkata znatno je osiromašila, tako da se je skućilo samo na potrošnju onih najpotrebnijih predmeta za svakidašnji život, i nije se, a nije ni mogla, upuštati u kakove druge investicije u koju svrhu bi mu bila potrebna naša roba. Kod takovih prilika nije mogao niti naš posao normalno teći, i kako ćete iz predložene bilance razabrati, ove godine ostalo nam je nerasprodane robe za preko Din. 120.000, što je za naše poduzeće manjak i zlo."*

Produkcija je te godine kalkilirana na bazi prijašnjih godina, no zbog spomenute krize i osiromašenja seljaka, uprava je morala sniziti i cijene robe na skladištu. Usprkos toga roba nije prodana i godina je završena manjkom od 1729 dinara, a izgubljena je i dobit iz 1930. g. od 1.390 dinara, što znači da je 1931. završila gubitkom od 2.120 dinara. Uprava nije platila ni akordantu Tropšeku (Tropschu) 81.847 dinara, već mu je ostala dužna 50.242 dinara, a ostali su dužni i ugljeniku "Mirna" u Bregima 8.620 dinara i ugljeniku u Lepavini 1260 dinara. Dakle neizvršene obaveze na sve strane, pri čemu se nije vodilo računa kako će Tropšek isplaćivati svoje radnike koji su radili najteže poslove u akordu, plaćeni po broju izrađenih cigala. Vrijednost robe na skladištu porasla je od početka do kraja godine od 61.820 dinara na 121.913 dinara i cijele je godine prodano robe za svega 79.320 dinara.

Zbog nagomilane robe na skladištu ciglana 1932. ne radi ne radi ali prodaje robu sa skladišta. Krajem godine je prema zapisniku Glavne godišnje skupštine ostalo na skladištu još uvijek dosta robe. Iako je prodano robe za 103.023 dinara, na skladištu je još uvijek ostalo robe za 23.000 dinara. Dug akordantu Tropšeku je smanjen od 50.242 na 36.122 dinara, a smanjen je i dug za ugljen. No nije otplaćivan dug Hrvatskom vjeresijskom zavodu pa se kroz visoke kamate taj dug

povećava.

Bio je to uzrok da su dionice članova obitelji Ettinger uvećane, pa je Juraj Ettinger na Glavnoj skupštini 8. veljače 1934. položio deset, Mirko Ettinger deset a Juraj Ettinger mlađi pet dionica što znači da se direktno na imenu Ettingerovih našlo više od polovice glavnice. Iz ravnateljstva istupaju nezadovoljni Fantoni i Mirko Barac. Rad ciglane sada kontrolira isključivo obitelj Ettinger. Juraj Stariji i Juraj Ettinger mlađi vodeći su članovi ravnateljstva u kojem još nalazimo i Antuna Smoljana s deset dionica. Ovakva situacija dovodi do sve užeg povezivanja rada ciglane s Prvim novigradskim parnim mlinom čiji su vlasnici također bili Ettingerovi, pa se vodi zajednički nabava ugljena, koristi se isti prijevozni park i dr. Te je godine na proizvodnju utrošeno 46.000 dinara, a Josipu Tropšku je uprava ostala dužna 23.915 dinara, pa se je velika svjetska kriza još i u 1934. odražavala na izvanredno niskim isplatama radnicima. U 1933. prodano je robe za 103.023 dinara a 1934. čak i mnogo manje, te je dobit u 1934. iznosila svega 2.629 dinara a manjak je s gubicima od ranije godine narastao na 8.892 dinara, pa je uprava jedva platila i općini porez od 380 dinara, što je znači da novigradska općina nije imala gotovo nikakve koristi od ove ciglane, iako su iskopane velike zemljane jame oko ciglane koje su se punile vodom i u kojima su se legli komarci, a teška kola natovarena ciglama trošila je ceste.

Na skladištu je i krajem 1934. ležalo robe u vrijednosti od 86.228 dinara koja se nije mogla prodati usprkos snižene cijene građevnom materijalu. Iz tablice 1. se vidi da se je u skladištu ciglane moglo nabaviti sve što je trebalo za gradnju kuća i bunara pa čak i pločice za taracanje izrađene od cementa, pijeska i šljunka. Ciglana radi kada joj uzmanjka robe, a kada popuni zalihe prekida rad, te je ova nestalnost rada u ciglarskoj industriji bila glavna boljka ove vrste radnika. No iako je kriza u svijetu prestala 1933. u našim krajevima koje je velikim dijelom poljoprivredno kriza počinje jenjavati tek 1934 g., pa i to vrlo usporeno.

Zaliha robe na novigradskoj ciglani 31. prosinca 1933. *

Vrsta robe	Količina u komadima	Cijene u dinarima	Ukupna vrijednost u din.
Ručno izrađene cigle	243.890	300	73.167
Bunarice	21.580	400	8.632
Crijep	6.090	500	3.045
Zlijebovi	70	2	140
Obični klobuki	600	2	1.200
Taraci	110	400	44
Ukupno			86.228

*Državni arhiv u Zagrebu, Zb. 11/1922. - zapisnik od 8. veljače 1934. godine.

Zbog natrpanog skladišta ciglana ne radi ni 1934. g., ali su cijene počele rasti što najavljuje izlazak iz krize do koje je i došlo tijekom 1935. g. U zapisniku Glavne godišnje skupštine 31. ožujka 1936. dan je opis situacije "*Naši konzumenti seljaci*

(...) padom cijena njihovih produkata znatno su osiromašili tako da su se skućili samo na potrošnju svih najpotrebnijih predmeta za život, pa se nijesu mogli upuštati u gradnju". Naime tijekom velike svjetske krize cijene seljačkih produkata smanjene su za polovicu, a oporavak je išao vrlo teško.²⁶ Te je godine trebalo na novigradskoj ciglani temeljito popraviti sve kružne peći, stan upravitelja i šupe što je - kako piše uprava - učinjeno "vrlo povoljno" za svega 20.000 dinara. Otpisano je međutim 10 % vrijednosti nekretnine čija se je vrijednost zbog trošenja i vremena snizila.

U 1936. i monarhistička Jugoslavija je izašla iz krize. Zbog izvoza stoke u Hitlerov Treći Reich seljaštvo ponovno dolazi do novca, može pristupiti izgradnji novih štala koje se sada u pravilu gradu od cigle, pa je tijekom 1936. prodana sva roba na skladištu, i u listopadu 1936. više nije bilo cigala, kako je izneseno na glavnoj skupštini 15. ožujka 1937. Poslova je bilo toliko da je na sjednici 22. listopada 1936. odučeno da se zaposli kao stalni ravnatelj Stjepan Ettinger koji je trebao rukovoditi proizvodnjom, a kao činovnica je radila Dora Mikašinić iz Plavšince. Te je godine prodano robe za 104.041 dinar.

U 1937. radi se tijekom suhog vremena čitave godine. No rastu troškovi proizvodnje zbog povišenih nadnica poslije štrajka. Mjesečno je trebalo za plaće nadnice isplatiti oko 20.000 dinara, ali to nije činjeno, jer je čitave te godine od utrška robe za 117.238 na plaće i nadnice utrošeno samo 28.167 dinara, što znači da su radnici preko akordanta zakinuti za 79.994 dinara. Od čega li su živjeli ti jadni ljudi? Kako bi izbjegla plaćanje općinskog poreza u bilanci ciglane je iskazan i dug od 70.817 dinara mlinu za energiju, pa je bilanca bila u minusu, iako poslovanje u 1936. nikako ne možemo nazvati lošim. Godina je završila za zalihom robe u vrijednosti od 58.705 (tablica 2), ali po utršku se vidi da je cijena cigala niža nego 1933. godine, ali i da se ciglana specijalizirala za izradu cigla za bunare.

Zaliha robe na novigradskoj ciglani u prosincu 1937. godine*

Vrsta robe	Količina u komadima	Cijena u dinarima (za 1000 kom.)	Vrijednost u din.
Ručna cigla	161.860	220	35.609
Crijep	5.800	220	1.276
Bunarice	87.280	250	21.820
			58.705

* DAZ, Zb, 11/1922., zapisnik od 12. II. 1938.

Zalihe iz 1937. brzo su se rasprodale početkom 1938. g. Radilo se intenzivno

26 Od siječnja 1929. prosinca 1934. indeks cijena ratarskih proizvoda je pao od 137 na 59,9 a stočarskih od 102 na 55,8 što znači daje vrijednost ratarskih proizvoda izgubila dvije gotovo dvije trećine vrijednosti, a stočarski su pali za polovicu. (Marijan MATIČKA, Odras privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 8, Zagreb, 1976., str. 294-297.)

cijele godine. Na Glavnoj godišnjoj skupštini 15. ožujka 1939. čistom dobitku od 3.016 dinara iz 1937., pridodan je i čisti dobitak za 1938. g. od 1.415 dinara. Izvršen je otpis strojeva za 5.250 dinara, a robe je prodano u 1938. g. za 151.945 dinara, ali je akordantu isplaćeno 79.700 dinara, a upravni troškovi su iznosili 35.861 dinara. Tu je uračunata i plaća Stjepanu Ettingeru od 24.000 dinara, te putni troškovi (dnevnice) od 3.350, jer je sjedište firme bilo u Zagrebu. Krajem godine umrla je Dora Mikašinović koja je od jutra do mraka prodavala robu sa skladišta ciglane. Mlinu je plaćena energija 42.804, a porez je plaćen sa 3.865 dinara. U ožujku 1938. čitavu Podravinu pogodio je potres, pa je 16.539 dinara uloženo na popravak peći i dimnjaka. Izvršen je i otpis neutjerivih tražbina od 3.000 dinara, te je otpisano strojeva u vrijednosti od 2.250 dinara. Otpisano je i robe za 3.000 dinara koja je propala uslijed nevremena.

U 1938. ispečeno je mnogo cigala, crijepa i bunarica, te je odlučeno da se u 1939. neće raditi jer je krajem prosinca 1938. na zalihima ležalo robe za 96.346 dinara od čega čak 376.925 komada cigala, 17.000 crjepova i 53.272 komada bunarica. Međutim već u proljeće 1939. zbog uvećane potražnje zatraženo je od akordanta Josipa Tropška koji je radio s ljudima iz Hlebina i Delova da za 10% veću cijenu nego 1938. izradi veću količinu cigle. Međutim Tropšek je izradio samo 65% dogovorene količine, a i ona je ostala ležati na skladištu jer je u 1938. ponovno došlo do krize uzrokovane nesigurnim političkim prilikama u Europi i Münchenskim sporazumom kojim su Hitlerovom Trećem Reichu jednostavnom odlukom velikih (Engleska, Francuska i Njemačka) odvojeni Sudeti od Čehoslovačke republike i pripojeni Njemačkoj. U lipnju 1939. katastrofalna poplava uništila veliku količinu gotove cigle, i u 1940. s ušlo s vrlo malom zalihom građevnog materijala i s vrlo malom dobiti koja je 1939. iznosila samo 431 dinara, kako je to iskazano na Glavnoj skupštini 8. veljače 1940. koja je održana u Ilici 21., gdje je tada bilo sjedište Hrvatskog općeg vjeresijskog zavoda.²⁷ Na toj su sjednici ponovno potvrđeni isti članovi ravnateljstva i nadzornog odbora, tj. Ettingerovi, te Antun i Jelka Smolljan, svi iz Zagreba.

Međutim Banovina Hrvatska je poticala sklapanje kolektivnih ugovora po granama, ali isto tako je pozivano da se ciglari učlane u svoje udruženje gdje je članarina iznosila 500 dinara. No za Banovine Hrvatske nije se održavala godišnja skupština za ciglanu. Izvještaj o radu ciglane za 1940. podnesen je tek 20. svibnja 1942., zajedno s izvještajem za 1941. g. Za 1940. ravnateljstvo piše "*Sa izradom cigle nijesmo imali baš mnogo uspjeha. Poskupljenje radne sile, povišenje cijena ugljena primoralo nas je, da i našem akordantu povišimo cijenu za izradbu cigle, pa je uslijed svih ovih okolnosti izostao i onaj uspjeh koji je bio za predvidjeti.*" Tisuću komada cigle prodavao se je 1940. po 220 dinara a od crijepa prodavao se je samo

²⁷ Ova novčana ustanova bila je banka Ettingerovih. Ona je 1942. obrnula kapital od 21.034.407 kuna.

škart po 100 dinara. Iako je prodano u 1940. robe za 166.863 dinara ostvarena je dobit od svega 6.752 dinara, jer je trebalo omazati i kružnu peć, izvršiti popravak zvona na kružnoj peći, te ventilaciju. Iako je prodano robe za 166.863 dinara, od akordanta Tropšeka preuzeto je cigle u vrijednosti od 89.670 dinara, što je stvaralo dodatne probleme. Zbog porasta cijene za gorivo je utrošeno 59.295 dinara, a za porez je plaćeno 4.536 dinara. Na kraju 1940. godine zalih robe je iznosila 75.070 dinara. Nekretnine su procijenjene na 19.240 dinara, a strojevi sa 22.500 dinara. Zanimljivo je da ovo poduzeće nije iskazivalo nikada nikakvo isplaćivanje dividende dioničarima ali je ravnatelju Stjepanu Ettingeru u 1940. povišena plaća na 31.000 dinara, a primao je još i 2.600 dinara za putovanja na relaciji Zagreb - Koprivnica - Novigrad Podravski. Vjerojatno je raspolaganje novcem u upravi ciglane bilo dosta liberalno, a u svakom slučaju izvan evidencije iskazane u bilanci, jer Ettingerovi su se ponašali kao industrijski magnati Podravine.

Ettingerovi u 1940. vrlo malo rade i kada su popunili skladište i ne rade izbjegavši tako zahtjeve ujedinjenih ciglarskih radnika u Banovini Hrvatskoj koji su tražili da im se plaće reguliraju kolektivnim ugorom. Na skladištu je bilo početkom 1941. robe u vrijednosti od 75.000 dinara. Roba se je i sada izrađivala radom akordanata pri čemu Ettingerovi nisu imali nikakvog posla s radnicima i nisu ulagali ništa u strojeve, jer se većina posla obavljala ručno.

Nije se radilo ni 1941. g. jer je na skladištu bilo i krajem 1941. robe u vrijednosti za 32.871 kune. (Tablica 3). Ponestalo je i zemlje oko ciglane pa je trebalo zakupiti tri tisuće kubnih metara za novi iskop. No glavni je razlog što Ettingerovi nisu htjeli zapošljavati radnike po Uredbi u radu, i drugim propisima jer nisu htjeli plaćati satnicu od 6 kuna kako je to određeno Ludbrežanki u Ludbregu nakon štrajka radnika. Istovremeno plaća ravnatelju Stjepanu Ettingeru raste na 39.000 kuna. Glavna godišnja skupština za 1941. je održana 20. svibnja 1942. što je objavljeno kao i prije u *Narodnim novinama* (br. 97 od 1. V. 1942.)

Zalihe robe na novigradskoj ciglane 31. XII. 1941.*

Vrsta robe	Količina	Cijena u kunama za 1000 kom.	Ukupna vrijednost
Cigla	16.116	220	3.545
crijep	15.700 (škart)	100	1.670
bunarice	710	200	156
zakupljena zemlja	3.000 m. kub.		27.500
Ukupno			32.871

*Hrvatski državni arhiv, Savska financijska. direkcija, kut. 115-9643-1945.

G.1942. iako je postojao zahtjev ustaških vlasti da svaka tvornica radi, uprava ciglane se ispričava da ne može staviti ciglanu u pogon uslijed "*pomanjkanja radne stručne sile*" kako je iskazano na Glavnoj godišnjoj skupštini 4. ožujka 1943. g. No radilo se o sistemu koji su Ettingerovi tako dobro znali iskoristiti kako bi

Novigradska tvornica glinene robe d. d.
U ZAGREBU.

(13.377) 1—1

Poziv

na

XI. redovitu glavnu skupštinu,

koja će se održati

dne 17. ožujka 1933.

u 4 sata poslije podne u prostorijama Hrvatskog općeg vjerresijskog zavoda d. d. Zagreb
Ilica broj 21, sa slijedećim

DNEVNIM REDOM:

1. Izvještaj ravnateljstva o društvenim poslovima u godini 1932.
2. Izvještaj nadzornog odbora o poslovanju u god. 1932.
3. Ustanovljenje bilance i predlog ravnateljstva da se gubitak u god. 1932. prenese na buduću godinu.
4. Podjeljenje apsolutorija ravnateljstvu i nadzornom odboru.
5. Eventualija.

U Zagrebu, 22. veljače 1933.

Ravnateljstvo.

Račun razmjere za godinu 1932.

Aktiva: Nekretnine D 21.375.—. Cigarski namještaj i strojevi D 22.500.—. Roba D 22.869.70. Gubitak D 8.892.70. Ukupno dinara 75.637.40.

Pasiva: Dion. glavnica D 30.000.—. Pričuva za amortizaciju strojeva D 4.500.—. Tekući računi per sakdo D 41.137.40. Ukupno D 75.637.40.

Sa glavnom i pomoćnim knjigama sravnjeno i u redu pronađeno.

Nadzorni odbor.

Poziv na XI. redovitu glavnu skupštinu Novigradske tvornice glinene robe d.d. u Zagrebu 17. ožujka 1933., (Iz novina).

iskorištavali akordante, akordanta i općinu a da za uzvrat ništa ne daju. Tijekom 1942. rasprodana je sva cigla na skladištu, ali je prodajom cigle zarađeno svega 7.060 kuna.²⁸ Nije radio ni novigradski paromlin koji je iskazao dug od 78.755 kuna, pa nije plaćao nikakav porez. Ettingerovi kukaju a zapravo se pomalo povlače prema Zagrebu.

Poslije toga ciglana ne radi. Iz zapisnika Glavne godišnje skupštine 29. rujna 1944. vidi se da su dioničari Juraj Ettinger, Antun Smoljan, Mirko Ettinger i dr. Ivan Ettinger od kojih dva posljednja imaju po pet dionica. 30 dionica se nalazilo u vlasništvu Ettingerovog Vjeresijskog zavoda. U 1943. je zadnji puta prodano robe sa skladišta za 9.219 kuna i ostvaren dobitak od 8.266 kuna. Izdataka nije bilo. Na Glavnoj godišnjoj skupštini 24. veljače 1945 u Hrvatskom općem vjeresijskom zavodu Juraj Ettinger stariji izvjestio je da u Novigradu nije radio ni mlin ni ciglana, i da je sva bolja roba odnesena po partizanima, a ostatak oštećene robe i zemlje da je prodan jednom seljaku, te da je radi toga ciglana pretrpjela štetu od 953 kuna. Poslije rata Ettingerovima je konfiscirana sva imovina pa i ciglana i mlin u Novigradu Podravskom.

Način kako je djelovala novigradska ciglana primjenjivali su i vlasnici drugih ciglana. Male ciglane nisu mogle konkurirati velikoj Bohnoj ciglani koja je imala veliku ciglanu u Vinkovcima i u Velikoj Kikindi, a imala je skladišta u gotovo svakom mjestu. Isto je djelovala i "Zagorka d.d. za gradjevnu industriju", osnovana 1918., koja je mogla proizvesti godišnje 25,000.000 komada cigli, a pored toga je u Bedekovčini proizvodila razne vrste od gline i šamota i zapošljavala oko 2.000 radnika. Zagorkinu tvornicu u Bedekovčini preuzeo je također Bohn.²⁹

Novigradska ciglana je primjer kako su industrijalci izbjegli da podijele sudbinu svojih radnika. Stalno se pozivajući na krizu oni nisu gotovo ništa ulagali u modernizaciju a sezonskim radnicima i akordantima su stalno bili dužni. Rizik vlasnika je bio malen, ali je zato bijeda radnika na ciglani bila golema. Prema bilancama novigradska ciglana je prodala cigala i crijepa za pola milijuna dinara što je zbog rada akordanata i iskazivanja male dobiti u bilansi omogućilo vlasniku da ostvari pristojnu dobit. Rad na ovoj ciglani bio je prema uputama ing. Raimunda Fantonia, sveučilišnog profesora, a vezanost uz financijski kapital tj. Opći hrvatski vjeresijski zavod osigurala je nesmetan rad ove ciglane koja je uvijek imala otvoren kredit kod ove novčarske institucije.

28 Međutim Ettingerovi su dobro stajali kod vlasti NDH te je njihov mlin u Koprivnici imao status eksportnog mlina kojemu se osiguravao pogonski materijal, za razliku od Novigrada Podravskog koje područje su partizani već 1942. dobrim dijelom stavili pod svoju kontrolu. Ettingerovi svoju ciglanu u Novigradu Podravskom iskorištavaju kao skladište za crijep, pa se tu krajem 1942. nalazilo crijepa u vrijednosti od 12.525 kuna koji je preuzet od Svetozara Kovačevića iz Koprivnice. (HDA, Savska financijska direkcija, kut. 115-9643-1945. - Novigradska tvornica glinene robe d.d.)

29 Jozo LAKATOŠ, *Privredni almanah Jugoslavenskog Lloydja*, Zagreb 1929., V-107.

Ciglane u đurđevačkom kotaru.

Đurđevac je bio sjedište đurđevačke pukovnije do 1872 godine koja je imala sjedište u Bjelovaru. Ova je pukovnija imala mnogo krajišnika na popisu onih koji su preko Đurđevačke imovne općine trebali dobivati osim ogrjevnog i građevno drvo za svoje potrebe. Međutim načinjen je krivi izračun i drva nije bilo dovoljno i stoga je vrlo rano došlo na ovom području do inicijative da se kuće grade ciglom.

Godine 1920. radila u Đurđevcu ciglana "Podravsko d.d."³⁰ Između Đurđevca i Virja ciglanu je podigao Dominik Patriarka koja je zapaljena 1944. u Drugom svjetskom ratu. Ostale su samo ruševine i danas su i one obrasle u šikaru, te se samo oni koji su koristili cestu Virje - Đurđevac sjećaju velike ciglane i kuće u kojoj je Patriarka stanovao.³¹ Postojala je i ciglana između Virja i Novigrada no i ona je danas posve isčezla.

No prve inicijative za gradnju ciglana na ovom području Đurđevačke pukovnije dolaze mnogo ranije. Miroslav Dolenc Dravski, izvrstan kroničar virovske i molvarske Podravine i zaljubljenik u rodni kraj objavio je neke podatke o prvim ciglarima. Jedan od njegovih predaka Joseph Albi - Albini koji je došao vjerojatno iz Štajerske oko 1800. prvi je shvatio da je prošlo vrijeme da se kuće izrađuju od drva, pletera i blata i pokrivaju slamom, te je na Taborišću oko 1810. sagradio visok dimnjak i doveo ciglare iz Furlanije i na zemljištu svog tasta Fabijana Cmidrića počeo proizvoditi cigle. Po uzoru na njega i drugi članovi obitelji Cmidrić počeli su graditi male poljske ciglane u Širinama, Šalatovcu (vjerojatno Šemovcu), Miholjankama, (vjerojatno Miholjancu), Drenovici (sada Novo Virje), Trepčama i Bukevju.³² Te su poljske ciglane kratko trajale, potisnute od većih i boljih ciglana, ali su izvršile svoj zadatak, tj. da su počele nestajati drvenjare i umjesto njih počele su nicati zidanice, što je tražio i zakon.

U vrijeme Banovine Hrvatske uredbom od 9. travnja 1940. stavljene su cijene crijepa i cigle, vapna, cementa od nadzor, što je svakako posljedica ratne privrede kada se grade bunker, skloništa i kasarne. I s ovim artiklima počinje se špekulirati.

30 *Almanah kr. SHS, I, 1921-1922.*, Zagreb 1922., III.-7.d., str. 91.

31 Bile su to žestoke borbe 1944. i poslije ciglana više nije obnavljana.

32 Miroslav DOLENEC DRAVSKI, *Djetinjstvo je vraški šugava stvar*, Novo Virje, 2007., .str. 28, 30 i 100.

6. Zaključak

Danas više nema u Podravini niti jedne ciglane u pogonu, premda je zemlja pogodna za izradu cigle i crijepa, i premda su u Podravini bili zastupani svi tipovi starih industrijskih ciglana. U Podravini su ciglane dosta brojne, ali su uglavnom radile sezonski i to samo onda kada je na skladištu ponestalo cigle i crijepe. To nisu bile eksportne ciglane jer kvaliteta cigle i crijepa nije bila prvorazredna. Na ciglanama se obično mogao kupiti i ostali građevinski materijal, te je prosto nevjerojatno da se uloga tih starih ciglana na gradnju zidanica u Podravini zaboravljena. Radnici su na tim ciglanama bili slabo plaćeni i radili su uglavnom u akordu, dakle bez rizika za vlasnika s vrlo rijetkim štrajkovima ili tarifnim pokretima, a u tim ciglanama su često radile i siromašne žene i udovice. Stare podravske ciglane otišle su u legendu a samo jame - ukoliko nisu i one zatrpane - pokazuju da se je tu vadila zemlja. Danas se cigla i crijep dovozi u Podravinu iz velike ciglane u Vinkovcima ili Bedekovčini ("Tondach"), koje su u rukama stranih vlasnika i koje njima donose pristojnu korist. No postojanje velikog broja domaćih poljskih ciglana i ciglana s pećima u Podravini ukazuje da je ta proizvodnja bila isplativa i da je mogla davati zaradu jednom broju ljudi. Cigla i crijep nisu se izvozili u većoj količini, ali su zadovoljavali domaće potrebe i omogućili zidanje ciglom i crijepom u Podravini.

* Napomena – ispravak iz Podravskog zbornika 34/2008: U prošlom 34/2008. broju Podravskog zbornika tehničkom greškom objavljeno je ime Ive Marinkovića kao Ive Marinovića te autorica zahvaljuje ing. Pavlu Gažiju na upozorenju za ispravak.